

практичною реабілітацією права приватної власності відбувається процес відродження дійсно реалістичної, вільної від будь-яких позитивістських забобонів економічної науки. Проблемі звільнення останньої від ідеологічного баласту застарілих догм будуть присвячені наступні публікації.

В статье изучаются научные подходы С. Булгакова, В. Левитского, А. Миклашевского, М. Тугана-Барановского к анализу эволюции представлений о собственности мыслителей доклассической эпохи в истории мировой экономической мысли.

1. Булгаков С. Н. История экономических учений. — Ч. 2. — Изд. 7-е. — Москва, 1918. — 190 с.
2. Булгаков С. Н. Очерки по истории экономических учений. — Вып. 1. — Москва, 1913. — 232 с.
3. Левитский В. Ф. История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. — Изд. 2-е. — Харьков, 1914. — 486 с.
4. Миклашевский А. Н. История политической экономии: Философ., истор. и теорет. начала экономии XIX в. — Юрьев, 1909. — 616 с.
5. Туган-Барановский М. И. К лучшему будущему: Сборник социально-философских произведений. — М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1996. — 528 с.

А. О. Пантелеймоненко

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ «КООПЕРАЦІЯ» ТА «КООПЕРАТИВ» У ПРАЦЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ СВІТОВОЇ КООПЕРАТИВНОЇ ДУМКИ

У статті відображено і узагальнено визначення сутності понять кооперації та кооперативу, більшість з яких ще не була опублікована у сучасній вітчизняній економічній літературі. Одночасно автор пропонує свої визначення цих термінів.

Останнім часом в Україні відбувається помітна активізація кооперативного руху, який одержує дедалі більшу підтримку з боку держави. Проявом цієї підтримки є насамперед формування кооперативного законодавства як правового підґрунтя для створення і розвитку вітчизняних кооперативів. У результаті упродовж останнього десятиріччя було прийнято цілий ряд відповідних законів: закони України «Про споживчу кооперацію» (1992 р.), «Про сільськогосподарську

© А. О. Пантелеймоненко, 2005

кооперацію» (1997 р.), «Про кредитні спілки» (2001 р.), а також базовий закон – «Про кооперацію» (2003 р.). І законотворчий процес стосовно різних форм кооперації триває. У зв'язку з цим існує потреба в деяких термінологічних уточненнях, що є цілком закономірним. Актуальність зазначеного питання й зумовила прагнення автора з'ясувати особливості визначень двох основних щодо цього термінів – «кооперація» і «кооператив» (у контексті порівняння точок зору з даного питання різних представників світової кооперативної думки).

У суспільстві незалежно від рівня його економічного розвитку мають місце взаємодії, пов'язані з певним видом спільної діяльності чи співпрацею людей (окремих суб'єктів) між собою. Узагальнюючим для цієї категорії відносин є термін *кооперація*, який походить від латинського *cooperatio* (тобто – *співпраця, співробітництво*). За тривалий проміжок часу кооперація пройшла в своєму розвитку кілька етапів – від найпростішого об'єднання індивідуальних фізичних зусиль до складних сучасних форм співпраці між суб'єктами економіки.

Питання еволюції та переваги кооперації в господарській діяльності детально розглядалися в працях багатьох представників світової економічної думки, у тому числі й сучасних українських учених-кооператорів [7; 12; 13]. Тому немає необхідності вдаватися до детальної характеристики розроблених аспектів. У загальних рисах висновки, зроблені у попередніх дослідженнях, свідчать про те, що при *простій кооперації*: зростає інтенсивність і результативність праці кожного з учасників процесу виробництва; скорочуються затрати праці, необхідної для виробництва певного товару; стає можливим виконання багатьох робіт, для яких недостатньо фізичних можливостей окремої людини або тих, які потребують періоду часу, більшого за тривалість людського життя; відкривається можливість виконання робіт, які повинні бути закінчені у визначений (і до того ж короткий) період часу; учасники групи здобувають нові можливості, відсутні у кожного з них окремо; під керівництвом досвідчених у веденні справ фахівців об'єднана група осіб значно ефективніше може виконати певний обсяг робіт; товаровиробники здатні отримати вигідні ціни на свою продукцію. При *складній кооперації*, що відображає вищий рівень виробничих відносин, до переваг простого об'єднання праці додаються ще й особливі переваги, властиві спеціальному поділу праці (мануфактура, фабрика тощо).

Проте слід зауважити, що незважаючи на поважний вік кооперації та її очевидні переваги й суспільне значення, масового застосування цей термін почав набувати значно пізніше – лише з другої половини ХІХ ст., саме у той час, коли кооперація вийшла на якісно новий рівень, втілюючись у масовому суспільно-економічному русі. Цей рух, будучи результатом об'єктивної необхідності нових форм співпраці і товаровиробників, і споживачів за умов активізації ринкових відносин, охопив значну частину країн Європи, а пізніше набув світового значення.

Пошвавлення інтересу економістів та юристів до терміну *кооперація* припадає на кінець XIX – початок XX ст. Це значною мірою зумовлювалося законотворчими процесами, що відбувалися в багатьох країнах Європи в галузі кооперативного законодавства. Крім того, саме кооперативний рух став привабливим для різних політичних партій, особливо соціал-демократичного спрямування. Все це зумовило появу численних (часто ідеалізованих) визначень, у яких підкреслювалося суспільне значення кооперації. Наявність різних поглядів на завдання, суспільне значення та зміст кооперації* породило серед економістів Російської імперії жваві дискусії. Визнаючи негативність такої ситуації, один із авторів «Вестника кооперации» Е. Левін зазначав: «Відсутність ясного і чіткого визначення поняття кооперації – не дрібниця у нашому кооперативному знанні, а факт, що є джерелом великих непорозумінь, взаємного нерозуміння і хаосу» [14, с. 63]. Інший автор – В. Вартанянц, будучи противником ототожнення кооперації з соціалізмом, із безапеляційною категоричністю зауважував: «Кооперація – не соціалізм» [2, с. 11].

Уявлення про зміст кооперації, дискусійний характер окремих визначень другої половини XIX – початку XX ст., що вміщувалися на сторінках тогочасної економічної літератури, певною мірою можна подати у такий спосіб:

Пажитнов К. — Кооперація – будь-який прояв співпраці і взаємодопомоги [16, с. 13]. Кооперація – результат процесу чи саме поєднання осіб і речей у господарську спілку, що має завданням протистояння капіталістичному ладу виробництва, тобто найманому виробництву товарів [16, с. 20].

Тотоміанц В. — Кооперація – це спільна дружня робота. Там, де двоє дружними зусиллями підняли важкий для кожного з них окремо камінь, відбулася кооперація [16, с. 13].

Проф. Железняков. — Кооперацією можна вважати будь-яке об'єднання зусиль кількох осіб у напрямі до спільної господарської мети [16, с. 13].

Британська енциклопедія (Encyclopediа britannica). — Кооперація означає асоціацію певного числа осіб чи товариств для взаємної вигоди чи з метою придбання і розподілу предметів споживання або виробництва предметів чи надання кредитів працівникам [16, с. 16].

Гибнер Н. П. — Кооперація – спільна робота, співпраця. — Кооперація – система нових самостійних угруповань людей, організованих ними для організації спільної роботи в галузях виробництва і обміну цінностей при умові оплати прибутком не вкладеного у справу капіталу, а особистої роботи кожного учасника, надаючи капіталу лише справедливий процент, зумовлений грошовим ринком. — Кооперація – це організація праці з підпорядкуванням їй капіталу [5, с. 9, 33].

Гдишинський А. — Кооперація – засіб до встановлення усупільнення господарства країни [3, с. 64].

Прокопович С. — Кооперація є засобом підвищення продуктивності та дохідності праці своїх членів і самозахисту їх від експлуатації капіталу [18, с. 38].

---

* Кооперація почала розглядатися не тільки як процес (співпраця), а й як форма (узагальнююче поняття для сукупності кооперативів – наприклад, сільськогосподарських – сільськогосподарська кооперація, кредитних – кредитна кооперація, споживчих – споживча кооперація тощо).

Горбунов-Посадов І. — Кооперація – це будь-яке добровільне співробітництво для всіляких корисних суспільних цілей [15, с. 4].

Луцатті Л. — Кооперація – це засіб соціальної емансипації [16, с. 22].

Пекарський В. — Кооперація – сума діяльності кооперативів [17, с. 43].

На основі цих визначень кооперації можна зробити такий висновок. Термін «кооперація» має два значення: по-перше, це специфічний процес, який передбачає узгодженість спільних дій людей (суб'єктів) у вирішенні певної проблеми; по-друге – сукупність особливих організаційно-правових форм, тобто кооперативів.

Розглядаючи основні базові терміни, пов'язані з кооперативним рухом, що застосовуються у спеціальній літературі поряд з терміном **кооперація**, слід насамперед виділити термін **кооператив**. В окремих випадках ці поняття фігурують як тотожні, що призводить до термінологічної плутанини. Оперуючи названими поняттями, слід брати до уваги те, що кооператив є лише особливою формою кооперації, а остання далеко не завжди втілюється саме у ньому. Кооператив утворюється тільки тоді, коли група осіб (фізичних чи юридичних) з однаковими господарськими проблемами має на меті їх вирішення через добровільне демократичне об'єднання.

Поява перших спроб визначення кооперативу (як і самої кооперації) належить до другої половини ХІХ – початку ХХ ст., коли кооперативи як нова організаційно-правова форма («особливий тип економічної організації» [4, с. 34]) почали функціонувати у сфері економіки європейських країн. Наголошуючи на важливості найбільш точного визначення кооперативу як особливої організаційно-правової форми, В. Пекарський підкреслював, що саме він, як юридична особа, може виступати «в якості позивача..., відповідача, чи підсудного...», чим не може бути кооперація [17, с. 49].

Представники світової кооперативної думки, вчені-економісти, юристи, практики майже за півтора століття сформулювали десятки визначень поняття кооперативу. Незважаючи на різні підходи, дослідники в цілому однаково відобразили особливість кооперативу, що полягає у демократичній неприбутковій його природі. Узагальнення існуючих визначень кооперативу містять сучасні праці окремих зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема таких, як В. Гончаренко, В. Зіновчук, Е. Мендле та ін. Окремі визначення кооперативу, які належать до різних періодів розвитку міжнародного кооперативного руху, мають такий вигляд:

Автор і його визначення :

Анциферов А. — Кооператив – це вільне об'єднання групи осіб для досягнення спільних господарських цілей, яке ґрунтується на принципах повної рівноправності учасників і самоуправлінні, в якому кожен із членів

Короткий коментар автора статті :

Зроблено акцент на соціально-економічному значенні кооперативу. В основу визначення покладено базові кооперативні принципи.

бере безпосередню особисту участь і несе матеріальну відповідальність, а одержаний в результаті господарських операцій чистий прибуток не йде на винагороду капіталу [1].

Боеттхер Е. — Кооператив є об'єднанням певної групи суб'єктів економіки, які користуються послугами спільно утримуваного підприємства для сприяння їхнім власним господарствам (домогосподарствам чи підприємствам) [22, с. 7].

Вартанянц В. — Кооперативи – заклади, які базуються на основах найширшого самоврядування, в яких за всіма членами визнаються рівні права і рівні обов'язки [2, с. 11].

Голубничий В. — Кооперативи – спеціальні об'єднання, які веденням спільного підприємства намагаються або заощадити видатки своїх членів, або підвищити прибутки з їх праці [6, с. 1125].

Гончаренко В. — Кооператив – це відкрите об'єднання осіб з метою самозабезпечення необхідними послугами, яке здійснює господарську діяльність на неприбуткових засадах від імені та в інтересах своїх членів, що є його власниками-користувачами [8, с. 11].

Гірке О. — Кооператив – особливий вид економічної асоціації, що базується на взаємодопомозі об'єднаних економічним шляхом слабких сил для спільної економічної діяльності певного напрямку [27, с. 6].

Драхайм Г. — Кооперативи – є підприємствами, навколо яких об'єднуються індивіди як суб'єкти економіки, що мають спільне підприємство [23, с. 16].

Дюлфер Е. — Кооператив – є об'єднанням кількох сільсько-господарських підприємств чи домогосподарств для надання їм послуг через спільне підприємство [24, с. 57].

Зассен І. — Кооператив – об'єднання осіб з нефіксованою кількістю членів, побудоване на принципах самодіяльності й демократичної рівноправності, і яке має на меті допомогу своїм членам шляхом організації спільного виробничого чи розподільчого підприємства [11, с. 30].

Розкрито зміст кооперативу як об'єднання суб'єктів економіки, що діє на основі принципу самопомоги.

Підкреслено соціальний зміст кооперативу. Не відображено економічну сторону його діяльності.

Чітко визначено економічний зміст кооперативу.

Вдало відображено соціально-економічний зміст кооперативу. Наголошено на визначальній його особливості – неприбутковому характері діяльності.

Вказує на економічний потенціал взаємодопомоги між об'єднаними у кооперативі суб'єктами економіки.

Є досить поверховим. Не відображає специфіки кооперативу.

У загальних рисах відображає економічну сторону діяльності кооперативу.

Зроблено акцент на відкритому членстві та інших важливих кооперативних принципах.

Зіновчук В. — «...У сільському господарстві кооператив є підприємством корпоративного типу, створеним шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників (громадян та юридичних осіб), організації демократичного управління і поділу ризику та доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства» [12, с. 33].

Зомбарт В. — *Кооператив* – вільне персональне об'єднання суб'єктів економіки з метою створення великого підприємства для удосконалення ведення їхнього господарства [28, с. 986].

Німецький кооперативний закон 1889 р. — *Кооперативи* – це товариства з відкритим членством, які мають на меті сприяння у постачанні та веденні господарств-членів через спільне підприємство [27, с. 5].

Прокопович С. — *Кооперативи* – вільні й змінні об'єднання осіб, що свідомо і добровільно приєднуються до цієї економічної організації, а також вільно виходять з неї [18, с. 38].

Тотоміанц Ф. — *Кооператив* – є вільним об'єднанням, яке сприяє господарствам-членам і виключає прагнення до прибутку, при чому його членство і капітал змінні [29, с. 23].

Туган-Барановський М. — *Кооператив* є таке господарське підприємство декількох добровільно об'єднаних осіб, яке має за мету не одержання найбільшого прибутку на вкладений капітал, а збільшення завдяки спільному веденню господарства трудового доходу своїх членів або зменшення їхніх витрат на споживчі потреби [19, с. 94].

Чаянов О. — *Кооператив* – це перш за все об'єднання господарств, і господарства, які належать до такого об'єднання, від цього не зникають, а залишаються дрібними трудовими господарствами. У кооперативах тільки частина виробництва – та частина, де велике господарство має переваги над дрібним, об'єднується в спільну організацію [20, с. 8-9].

Визначено соціально-економічну природу кооперативу, відображено його найважливіші базові принципи.

Відображено основне завдання кооперативу – сприяння господарствам його членів.

Лаконічно визначено природу кооперативу, вказуючи на його обслуговуючі функції, що відображає неприбутковість.

Підкреслено принципи добровільності та «відкритих дверей», притаманні кооперативу.

Акцентовано на обслуговуючій функції кооперативу, показано добровільність вступу до нього та відкритість щодо нових членів.

Підкреслено, що кооператив є шляхом підвищення прибутковості особистих господарств-членів через взаємодопомогу та скорочення їхніх витрат.

Вказано на те, що кооператив вирішує ті питання, які не можуть одноосібно вирішити товаровиробники, при цьому, об'єднуючи зусилля, вони залишаються власниками своїх господарств.

Шаарс Марвін А. — Кооператив – це підприємство, що знаходиться у добровільній власності його членів-клієнтів, що здійснює свою діяльність у їхніх інтересах і їхніми зусиллями на неприбутковій основі [21, с. 3].

Шульце-Деліч Г. — Кооператив – «об'єднання малозабезпечених представників переважно трудових класів, які прагнуть об'єднати малі поодинокі зусилля для досягнення економічних переваг великої сили» [27, с. 5].

Хенцлер Р. — Кооператив – є персональним об'єднанням з відкритим членством, що діє за їхнім дорученням через спільне підприємство [25, с. 31].

Підкреслено дві важливі особливості кооперативу: а) його члени є одночасно і власниками, і клієнтами; б) він діє на неприбутковій основі.

Відображено соціально-економічне значення кооперативу як засобу вирішення їхніх економічних проблем, які окремі представники малозабезпечених категорій населення не здатні вирішити самотійно.

Вказує на те, що кооператив є продовженням особистих господарств його членів і діє за їхнім дорученням.

Аналізуючи існуючі в економічній науці визначення кооперативу, варто звернути увагу на те, що дослідники називають його **«об'єднанням»**, або **«підприємством»**. При цьому слід зауважити, що практично всі вони відображають концептуальну позицію М. Тугана-Барановського та О. Чаянова про те, що кооператив є **«підприємством не капіталістичного типу»**, діяльність якого не спрямована на отримання прибутку. У даному разі обидва терміни мають синонімічне значення.

Проте за сучасних умов при визначеннях (юридичному та економічному) кооперативу вітчизняним юристам та економістам бажано враховувати таке: у чинному законодавстві України зазначено, що **метою підприємства є отримання прибутку:**

Юридичне визначення

Підприємство — самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу) [10].

Економічне визначення

Підприємство — самостійна, ініціативна, системна діяльність по випуску продукції, наданню послуг, торгівлі з метою отримання прибутку [9].

Беручи до уваги обидва визначення, слід зауважити, що обслуговуючі кооперативи мають зовсім інше завдання. Незалежно від того, яким є кооператив – сільськогосподарським, кредитним чи споживчим, якщо його діяльність відповідає кооперативним принципам, то вона не має на меті отримання прибутку. Кооператив лише створює умови для покращання економічного стану своїх членів через надані послуги. Тому, для уникнення термінологічних неточностей та помилок, доцільно **кооператив не називати підприємством.**

Враховуючи розглянуту вище специфіку кооперативу, можна запропонувати наступне його визначення. **Кооператив – це неприбуткове**

відкрите демократичне об'єднання осіб, що мають на меті спільне вирішення певної економічної проблеми шляхом самоорганізації необхідних послуг.

Таким чином, з'ясовані питання дають можливість: по-перше, сформулювати більш точні уявлення про природу, завдання та зміст термінів «кооперація» та «кооператив», що у ряді випадків дозволить уникнути термінологічної плутанини в дослідженнях, присвячених кооперативній тематиці; по-друге, здійснені узагальнення та запропоноване визначення кооперативу можуть бути враховані при подальшому вдосконаленні кооперативного законодавства.

В статье отражены и обобщены определения сущности понятий кооперации и кооператива, большинство из которых еще не было опубликовано в современной отечественной экономической литературе. Одновременно автор предлагает свои определения этих терминов.

1. *Анцыферов А. Н.* Кооперация в сельском хозяйстве Германии и Франции. — Воронеж, 1907. — 250 с.
2. *Вартанянц В.* К теории кооперации. — Москва, 1912. — 11 с.
3. *Гдышинский А.* К вопросу о природе кооперации (ответ г. Барыбину) // Вестник кооперации. — 1914. — Кн. 9. — С. 61-64.
4. *Гербхард Н.* Задачи и значение кооперации // Вестник кооперации. — 1914. — Кн. 1. — С. 34-42.
5. *Гибнер Н. П.* Система кооперации. — Москва, 1911. — 147 с.
6. *Голубничий В.* Кооперація // Енциклопедія Українознавства : Словникова частина / Під ред. Кубійовича. — Т. 3. — Львів : Молоде життя, 1994. — С. 1125-1127.
7. *Гончаренко В. В.* Кредитна кооперація: Форми економічної самопомогли сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). — К. : Глобус, 1998. — 330 с.
8. *Гончаренко В. В.* Становлення світової системи кредитної кооперації: теорія, методологія, практика: Автореферат дис. ... докт. екон. наук. — Київ, 2002. — 35 с.
9. *Економічний словник-довідник* / За ред. С. В. Мочерного. — К. : Femina, 1995. — С. 250.
10. Закон України «Про підприємства в Україні» // Відомості Верховної Ради. — 1991. — № 24. — С. 272.
11. *Зассен И. А.* Развитие теории кооперации / Пер. с нем. Н. М. Пакуль. — Харьков : Союз, 1920. — 252 с.
12. *Зіновчук В. В.* Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. — К. : Логос, 1999. — 256 с.
13. *Зіновчук В. В.* Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. — 2-е вид., доп. і перероб. — К. : Логос, 2001. — 380 с.
14. *Левин Э.* Что такое кооперация (критический очерк) // Вестник кооперации. — 1914. — Кн. 6-7. — С. 63-93.
15. *Мировой* переворот в экономической жизни: Кооперация в Великобритании / Под ред. И. Горбунова-Посадова. — Вып. 11. — Москва, 1910. — 230 с.
16. *Пажитнов К.* К вопросу о сущности кооперации и ее определении // Вестник кооперации. — 1915. — Кн. 6. — С. 2-23.
17. *Пекарский В.* Что такое кооперация и кооператив (ответ Э. Левину) // Вестник кооперации. — 1914. — Кн. 9. — С. 43-61.

18. Подольский И. М. Новый труд по теории и практике кооперации // Вестник кооперации. — 1914. — Кн. 2. — С. 37-49.
19. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / Предисл., коммент. Л. А. Булочникова и др. — М. : Экономика, 1989. — 496 с.
20. Чаянов А. В. Краткий курс кооперации. — Репринт. воспроизв. изд. 1925 г. — М. : Кн. палата, 1989. — 79 с.
21. Шаарс Марвин А. Кооперативы: принципы и практика / Пер. с англ. — М. : VOCA, 1989. — 62 с.
22. Boettcher Erik. Die Genossenschaft in der Marktwirtschaft. — Tubingen, 1980. — 140 s.
23. Draheim G. Die Genossenschaft als Unternehmung. 2 Auflage 1955. — 160 s.
24. Dülfer E. Begriff der Genossenschaft, Genossenschaft-Lexikon. — Wiesbaden, 1992. — 70 s.
25. Henzler R. Betriebswirtschaftliche Probleme des Genossenschaftswesens. — Wiesbaden, 1962. — 156 s.
26. Kehl A., Kubista B. Genossenschaft: Unternehmensform für morgen. — Bonn, 1996. — 100 s.
27. Mändle Eduard. Grundtatbestände und Grundfragen der Genossenschaft. — Teil 1. — Hohenheim, 1995. — 72 s.
28. Sombart Werner. Das Wirtschaftsleben im Hochkapitalismus. — Halbband, München und Leipzig, 1927. — 990 s.
29. Totomianz V. Internationales Handwörterbuch des Genossenschaftswesens. — Berlin, 1928. — 300 s.

В. К. Гаркавко

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ «СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЕКОНОМІЇ» В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

У статті відтворюються окремі аспекти історії «сільськогосподарської економії» – теоретико-економічної науки минулих часів. У стислій формі характеризується предмет її досліджень. Показано вклад у розвиток цієї науки провідних її представників. Висловлюється пропозиція про доцільність поновлення підрозділу «сільськогосподарська економія» в сучасних курсах з історії економічної думки.

Система економічних наук – це результат тривалого історичного процесу. Формування останньої відбувалося (і відбувається) шляхом диференціації та інтеграції знання. З одного боку, поступове виділення з єдиного масиву знань окремих областей аналізу в особливий предмети вело до утворення спеціалізованих наук. З іншого боку, в міру розгортання технічного і суспільного прогресу дедалі більше проявлялася тенденція до їх інтеграції. «Діалектична взаємодія диференціації та інтеграції наукових

© В. К. Гаркавко, 2005

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2005. Вип. 37-38.